

Отрощенко Іванна

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У “МОНГОЛЬСЬКІЙ” ПОЛІТИЦІ ЯПОНІЇ ТА РОСІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ*

На початку ХХ ст. майже всі монгольські землі перебували під владою Цінської імперії (лише Бурятія з XVII ст. входила до складу Російської імперії). Проте період 1905–1911 рр. (1 грудня 1911 р. була проголошена незалежність Монголії) характеризувався зростанням японської та російської активності на монгольських теренах. Обидві держави при здійсненні своєї політичної лінії серед монгольських племен широко використовували релігійний фактор.

Внаслідок поразки Росії у війні 1904–1905 рр. у підписаних між обома державами численних таємних угодах була закріплена узгодженість дій Росії та Японії на Далекому Сході. Тодішній російський міністр закордонних справ А.П.Ізвольський був прибічником активної європейської політики Росії й вважав, що на Далекому Сході належить дотримуватися політики збереження присутніх там російських інтересів і не більше. На його думку, найбільш дієвим засобом для здійснення такої політики мав би бути роду союз із Японією. В інструкції російському послу в Токіо, в якій аналізувався розвиток російсько-японських відносин після війни та йшла мова про початок переговорів, зокрема вказувалося: “ми маємо нині підстави розраховувати на відсутність у Японії будь-яких намірів втручатися в монгольські справи у володіннях монгольських князів, які найбільш цікавлять нас і межують із російським кордоном” [Маринів 1974, 47].

Перша російсько-японська таємна угода була підписана 30 липня 1907 р. У головній частині угоди обидві сторони визнавали “незалежність і цілісність Китайської імперії та принцип загального рівноправ'я стосовно торгівлі та промисловості всіх націй у цій імперії”, а також зобов'язувалися підтримувати та захищати сучасний статус-кво і означений принцип всіма наявними в їхньому розпорядженні мирними засобами. Зокрема, в статті 3 таємної частини угоди у відповідь на визнання Росією вільних дій Японії в Кореї, японська сторона, визнаючи у Зовнішній Монголії спеціальні інтереси Росії, зобов'язувалася утримуватися від будь-якого втручання, що могло б завдати шкоди цим інтересам. Таке ж зобов'язання Росія брала на себе стосовно Внутрішньої Монголії (виключаючи Баргу), яка ставала сферою впливу Японії. Треба зазначити, що терміни “Зовнішня Монголія” та “Внутрішня Монголія” з'явилися в середині XVII ст. у зв'язку з неодноразовою завоювання маньчжурами монголів. Південна Монголія отримала назву “Внутрішньої” після того, як вона стала частиною Цінської імперії (1636 р.), а Північна Монголія по відношенню до останньої називалась “Зовнішньою” областю. Це розмежування збереглося і після 1691 р., коли Зовнішня Монголія також увійшла до складу Цінської імперії. Барга, здебільшого заселена монголами та бурятами, у XVII ст. знаходилась у складі Зовнішньої Монголії, а з початку XVIII ст. увійшла до складу Маньчжурії. Цінський уряд надав Барзі автономне самоуправління.

Наступна угода 1910 р. закріплювала права Росії та Японії в їхніх сферах впливу, а також стверджувала єдність та узгодженість дій обох держав. Якщо в угоді від 1907 р. мова йшла про “незалежність і цілісність Китайської імперії та принцип загального рівноправ'я стосовно торгівлі та промисловості всіх націй у цій імперії”, то угода 1910 р. повністю опускала цей момент [Маринів 1974, 83].

Китай в цілому був для Японії головним об'єктом проникнення. Ще в 1898 р. міністр закордонних справ Японії Окума Сігенобу висунув паназіатську концепцію, яка отримала назву “доктрини Окуми”. Суть концепції її автор виражав гаслом “Азія для азіатів”. Окума вважав, що Японія має здійснювати на континенті, й насамперед у Китаї, подвійну функцію: по-перше, сприяти модернізації та просвіті Азії; по-друге, протидіяти проникненню в цей регіон західних держав.

---

* Представлене дослідження є складовою частиною проекту, підтриманого Фондацією підтримки відкритого суспільства (програма Research Support Scheme (RSS), грант № 1056). 1999.

Саме так Японія сплатить свій історичний і культурний борг перед Китаєм. Будучи членом Східного товариства, яке висувало ідеї японського експансіонізму на материк, Окума виступав проти розподілу Китаю між західними державами й був впевнений, що ця імперія має знаходитися під монополюючим впливом Японії. На його думку, японська нація за своїми якостями перевищує всі інші, й вже настав час, коли ледачі континентальні сусіди – Росія та Китай – мають поступитися Японії місцем на азіатському материкі [Селищев 1993, 102]. В Азії перш за все Японію цікавило зміцнення та розширення своїх позицій у Кореї та Південній Маньчжурії, проте монгольський напрямок також розроблявся японськими можновладцями.

На початку ХХ ст. Японія мала міцні позиції в Південно-Східній Монголії, проте вона зазіхала на всю Монголію (а не лише Внутрішню, яку контролювала). На думку російського дослідника Ю. В. Кузьміна, характерною особливістю політики японців було превалювання стратегічних інтересів в цьому районі, а не сьогоденних економічних вигод [Кузьмін 1997, 211]. За спостереженнями відомого російського японіста Д. Позднеева (жовтень 1907 р.), японська преса почала приділяти все більше уваги як загальним політичним питанням про Монголію, так і детальній інформації економічного характеру [РГВИА, 4256, 1-2]. Монголія виставлялася як арена майбутньої конкуренції між Росією та Японією, останню закликали прийняти на себе цивілізаторську місію стосовно Монголії. Японцям пропонували перейти до енергійної діяльності на монгольських теренах, спираючись на той значний японський вплив, який вже там існує і який необхідно надалі розвивати. Зокрема, японська преса шляхом переліку природних багатств Монголії звертала увагу вітчизняних підприємців на можливість вигідної японцям експлуатації цих ресурсів.

В японському суспільстві свідомо поширювали інтерес до Монголії, причому уряд вживав заходів для видання книжок і посібників про цю країну, відряджав туди під різними приводами розвідників. Так радник і вчитель Далай-лами XIII (тогочасного правителя Тибету), бурятський суспільно-політичний діяч А. Доржієв у своїй записці до російського МЗС (від листопада 1907 р.) вказував, що Японія розгорнула енергійну діяльність – розвідницьку та просвітницьку – у Внутрішній Монголії [Белов 1999, 29]. Для детального вивчення Монголії в Токіо було навіть засновано спеціальне товариство, в якому, між іншим, для бажаючих безкоштовно викладалася монгольська мова. Також в Японії почали видаватися підручники та література монгольською. Поширювати цю літературу мали, зокрема, два князі з Південної Монголії, які навчалися в японській столиці.

Загалом, японський історичний досвід яскраво демонструє звернення до буддизму з метою доведення унікальності та обраності нації [Mogozova 1999, 147–148]. На початку ХХ ст. японські політики та військові приділяли належну увагу релігійному фактору і старанно використовували його в ході реалізації своєї політики на монгольських теренах. Наприклад, влітку 1908 р. японці вели агітацію в Барзі серед монгольського населення з метою зміцнення там японського впливу на ґрунті релігійної єдності японців і монголів як буддистів. Серед акцій японських агентів російські розвідники відзначали виступи в монастирях перед зібранням лам, для яких були спеціально заготовлені подарунки та книги [РГВИА, 4124, 10]. За даними росіян, із 1909 р. підтримував дружні стосунки з японцями буддійський ієрарх да-лама Агван, який мешкав у володіннях князя Дарханвана (Чжерімський сейм Внутрішньої Монголії). Цей лама мав тісні зв'язки з рядом місцевих князів, що враховувалося японцями, які використовували його для укріплення свого впливу на півдні Чжерімського сейму. В монастирі при Агвані кілька років під виглядом лам, що навчається, мешкав японський агент-розвідник [РГВИА, 4256, 191а]. Таким чином, японці діяли переважно у Внутрішній Монголії та Барзі (відповідно до угоди 1907 р.), хоча й досить завуальовано. Проте з 1911 р. Японія почала звертати увагу й на Зовнішню Монголію [Гурбадам 2000, 167–168], де протягом останніх років відбувалося явне зміцнення позицій Росії.

Зовнішня Монголія, історично пов'язана з Росією політичними та економічними інтересами, здавна цікавила російських урядовців. З середини ХІХ ст. зростають торговельні зв'язки з Монголією, яка все більше стає зоною економічного впливу Росії: джерелом сировини та місцем збуту промислових товарів. Російські представники, які в ХІХ ст. відвідували Ургу (столицю Монголії), постійно запевняли монгольську еліту в доброму ставленні до монголів царського уряду,

розповідали про могутність і багатства Російської імперії, про однакові права, якими користуються всі її народи [НАРБ, ф.92, 3/47; 4/3; 4/42]. Вже з кінця XIX ст. виразно проявляється зацікавленість Росії в телеграфному та майбутньому залізничному будівництві у Монголії.

Територія Зовнішньої Монголії була для Росії ще й стратегічно важливим регіоном, який прикривав з півдня прикордонні зони Сибіру. Тому Росію цікавили не лише природні багатства і зручне географічне положення Монголії, але й наявність багатокілометрового спільного кордону, побоювання за який збільшилось у зв'язку з послабленням позицій Росії на Далекому Сході внаслідок поразки у війні з Японією.

Після цієї поразки головна увага Росії була перенесена з Далекого Сходу до Європи. Проте для російських політиків залишалося необхідним не допустити зміцнення в Азії інших великих держав, особливо в районах, що межували з російськими кордонами. Тому ряд азійських країн, зокрема Монголія, привертала пильну увагу вищих російських урядовців, в тому числі військових. 20 червня 1905 р. в Росії було створене Головне управління Генерального штабу (ГУГШ) для опрацювання питань, які торкалися підготовки до війни, й для порядкування військовими повідомленнями. У 1906 р. при штабах військових округів організовуються постійні розвідницькі відділення. За даними на 1909 р. до сфери діяльності Омського військового округу входила Західна Монголія, а до сфери Іркутського військового округу – Східна Монголія. Погляди російських політиків і військових на характер відносин між Росією та Монголією детально розглянуті, зокрема, в монографічних дослідженнях російських науковців Є. М. Даревської та Ю. В. Кузьміна [Даревская 1994; Кузьмин 1997].

Ще на початку 1905 р. граф М.П.Ігнатьєв запропонував таку концепцію вирішення “монгольського питання”, яка мала задовольнити російські інтереси. З часом її втілює в життя Російська імперія (згодом СРСР), саме тому ця концепція стає невід’ємною складовою системи стосунків між Монголією, Росією та Китаєм і посідає особливе місце у далекосхідній геополітиці. За концепцією планувалася автономія Монголії, щоб таким чином “з’явилась між Росією і Китаєм нейтральна смуга та утворився заслін проти Китаю на випадок у майбутньому несподіванок з цього боку” [Попов 1928, 40]. При цьому Росія не мала на меті захопити Монголію. Так, у “Довідці з монгольського питання”, складеній російськими військовими у другій половині 1911 р., підкреслювалось, що Монголія має значення держави-буфера між кордонами Росії та Китаю [РГВИА, 4256, 500].

У впровадженні цих задумів у життя важливе місце приділялось вищому ієрархові північного буддизму, тогочасному правителєві Тибету – Далай-ламі XIII. Факт перебування останнього в Монголії (1904 – 1906 рр.) привернув пильну увагу російського уряду, який визнав його винятково важливим у політичному відношенні. Таку оцінку ситуації підтверджували у своїх доповідях й російські таємні агенти. Наприклад, Н. Диликов, чиновник для особливих доручень при Далай-ламі, в листопаді 1905 р. зазначав, що російський уряд має негайно скористатися місцеперебуванням Далай-лами та його глибоким довір’ям до Росії й створити корисне для російської сторони політичне угруповання монгольських народів і тибетців Китаю задля безпеки на азійському кордоні і для перешкоди англо-японській політиці в Азії [РГВИА, 6562, 63].

Російські дипломати дійсно прагнули використати перебування Далай-лами в Монголії як зручний випадок для посилення свого впливу серед монгольських племен, котрі мешкають на теренах Китаю і сповідують буддизм. На їхню думку, після надходження російських субсидій Далай-лама мав використати свій вплив для поширення і підтримки престижу Росії у віддалених від її кордонів монгольських районах [Попов 1928, 40]. Таким чином, Росія намагалася зробити авторитет Далай-лами інструментом впливу на Монголію, подібно до династії Цін у попередні століття. З іншого боку, величезний вплив Далай-лами посилював увагу росіян й до власне монгольських ієрархів. Так, у середині 1906 р. російські агенти в Китаї зазначали, що вельми важливо завести стосунки з монгольськими князями, а особливо з Богдо-гегеном VIII (першою особою монгольської церковної ієрархії), який має надзвичайний вплив на всю Зовнішню Монголію й може бути або корисним, або вельми шкідливим для Росії в залежності від його ставлення до контактів з росіянами. Крім того, на цей час російські військові вже мали інформацію щодо “честолюбних задумів” Богдо-гегена об’єднати князівства Зовнішньої Монголії та прибрати до своїх рук світське управління країною [РГВИА, 6562, 85]. З часом стало відомо й про зустрічне

бажання монголів за допомогою Росії обрати саме Богдо-гегена правителем Монголії [РГВИА, 7798, 54].

Використати перебування Далай-лами в Монголії пропонувала, зокрема, бурятська інтелігенція. За влучним висловом відомого бурятського суспільно-політичного діяча Е. Рінчіно, ареал розселення й зв'язок бурятів із Центральною Азією були і є причинами того, що всі події та ідейно-політичні й релігійні рухи з однієї сторони зразу ж відбиваються на іншій – по той чи іншій бік кордону [НАРБ, ф.П-20, 4/100, 30]. Бурятські інтелігенти були занепокоєні зростанням у Монголії впливу Китаю та Японії й натомість висунули ідею збільшення впливу Росії. На їхню думку, тим самим забезпечувалися умови для подальшої консолідації бурятського та монгольського народів. Найбільш переконаним і послідовним прихильником посилення російського впливу в Монголії був вище згаданий Агван Доржієв, автор кількох проектів, покликаних зміцнити стосунки Росії з буддійськими народами Центральної Азії. У щоденнику іншого видатного бурятського діяча та вченого Ц. Жамцарано також намічені відповідні конкретні пропозиції під назвою “Думки з питання про зміцнення російського впливу в Монголії”. Там підкреслюється необхідність зупинити китайський та японський вплив у Монголії, надати відкриту підтримку Далай-ламі (який тоді перебував на монгольських теренах). Підтримка Далай-лами Росією дозволить використати релігійні почуття монголів у справі збільшення російського впливу. Далі, якщо Росія допомагатиме своїм прочанам у Тибеті, буде підтримувати бурятські колонії, наприклад у тибетській столиці Лхасі та Лаврані (відомому тибетському монастирі, де навчалося багато бурятів), що є “розсадниками російського впливу в цих країнах”, то вона в найближчий час буде мати величезний вплив у Монголії та Центральній Азії [Шагдурова 1999, 62–63].

У цьому аспекті є цікавою також нотатка чиновника з особливих доручень Цереріна під назвою “Сучасний рух серед бурят і значення буддизму (ламаїзму) в цьому русі”. Церерін був відправлений до Забайкалля в 1907 р. для вивчення бурятського національного руху й дійшов висновку, що цей рух можна використовувати, зокрема, для зміцнення становища Росії в Монголії. Якщо скасувати обмеження в релігії, а в буддійських школах ввести європейські науки, то бурятських лам, вихованих у потрібному Росії дусі, можна протиставити японським агентам, яких Японія активно засилає до Монголії, особливо після 1905 р. [Герасимова 1957, 126].

Проте, попри збільшення свого впливу в Центральній Азії шляхом сприяння буддизму, Росію цікавив і зворотний аспект питання. Й стосувався він саме бурятського населення імперії. На думку сучасної бурятської дослідниці І. Шагдурової, ідея переходу всіх бурят до Монголії завжди жила в бурятському народі [Шагдурова 1999, 95]. Полковник російського Генштабу В. Попов, який на початку ХХ ст. здійснив кілька поїздок у Монголію, в своїй записці з монгольського питання (30 серпня 1911 р.) зазначав, що російські буряти, єдиновірні та єдиноплемінні монголам, перебувають під сильним моральним впливом монгольського духовенства. З огляду на це, доки монголи залишаються на боці Росії, можна бути спокійними за “бурятське питання” [РГВИА, 4256, 92]. Таким чином, Росія непокоїлась стосовно можливості втратити Бурятію, серед населення якої прокидались ідеї національного самоусвідомлення. Вірогідність виникнення у бурятської еліти тенденцій до об'єднання із Зовнішньою Монголією лишалася постійною загрозою для Російської імперії. Цей аспект також визначав політику Росії стосовно Монголії.

Росія, хоча й прагнула зміцнити свою популярність у Монголії за рахунок проросійської позиції Далай-лами, поряд із тим проводила обережну політику щодо Тибету. Так, російський уряд підтримував Тибет під час англійської агресії, проте не виступав за його відокремлення від Китаю. В 1907 р. була підписана англо-російська угода стосовно Тибету, над яким обидві сторони визнавали китайський сюзеренітет і зобов'язувалися не втручатись у внутрішнє управління країною. Надалі стосунки Росії з Далай-ламою звужуються, проте матеріальна і “моральна” підтримка російським урядом тибетського ієрарха тривала до 1908 р. Наприкінці 1907 р. генерал-майор російського Генштабу Десіно пропонував російському уряду відновити стосунки з Далай-ламою за допомогою бурят, яких можливо відряджати до Тибету під виглядом лам-прочан. Він зазначав, зокрема, що подібний захід може підтримати на потрібний час дружні стосунки Росії з Тибетом і Монголією, мешканці яких обов'язково будуть діяти відповідно до вказівок Далай-лами. За словами Десіно, під час його подорожі Монголією багато князів і лам висловлювались на користь дружби Росії з Далай-ламою. Останній також прагне цього, кажучи, що за святыми

книгами буддизм має поширитися на північ, а головним покровителем великого вчення повинен стати російський цар, під правлінням якого знаходиться чимало послідовників Будди [РГВИА, 7798, 51].

Проте Міністерство закордонних справ Росії ще наприкінці 1906 р. планувало відмежувати у майбутньому тибетські справи від монгольських. Незважаючи на спостереження, що монголи, прагнучи відстояти свою самобутність, “звертають погляди до Росії”, російська дипломатія визнала, що створення власної партії в Зовнішній Монголії є справою більш-менш далекого майбутнього. На разі ж потрібно прагнути дотримання “повного спокою в Монголії та утримання від усього, що може викликати підозру у Китаю” [Попов 1928, 41]. Хоча сам дозвіл російських урядовців 1908 р. на будівництво буддійського храму в Петербурзі (за ініціативою А. Доржієва) цілком міг тлумачитись як намір Росії зміцнити свій вплив у Монголії і Тибеті [Андреев 1992, 12]. Так, відомий американський монголознавець Р. Рупен зазначав, що А. Доржієв подав цю ідею царю задля збільшення російського інтересу до буддизму та подальшого впливу Росії у монгольському світі [Rupen 1964, 38]. Храм будувався з 1909 по 1915 р. із залученням талановитих бурятських і російських майстрів, а у 20–30-ті роки став головним осередком буддійської громади в європейській частині СРСР.

Треба зазначити, що Китай слушно вбачав у сприятливому ставленні Росії до буддійських ієрархів і до буддизму взагалі певну загрозу. Ще на початку 1911 р. китайська преса звинувачувала росіян у тому, що ті завели дружбу з ламами з метою заручитися симпатіями монголів. Мовляв, як тільки в росіян з’явилось бажання захопити Тибет і Монголію, вони швидко змінили свої погляди на буддизм. Мався на увазі Закон про вільне віросповідання, прийнятий в 1905 р. в Російській імперії (ще в середині 1906 р. російські військові доповідали, що Закон про свободу совісті став відомим монголам й обговорювався ними як один з виграшних моментів в разі переходу Монголії під владу Росії). Дізнавшись про дозвіл ламам вільно проповідувати буддійське вчення на російських теренах, нібито “всі монгольські лами стали прихильниками Росії” [РГВИА, 4109, 96-97]. У цьому контексті згадувалось також будівництво буддійського храму у Санкт-Петербурзі, який особисто відвідав сам російський імператор. Подібні настрої підтверджував, зокрема, вищезгаданий Ц. Жамцарано, який мандрував у 1909–1910 рр. Внутрішньою Монголією. Він відмічав у тамтешнього населення позитивне ставлення до Росії на підставі позиції Далай-лами XIII, будівництва у Санкт-Петербурзі буддійського храму, проживання на російських теренах монгольських народів (бурят і калмиків) [Rupen 1964, 106]. В такій ситуації китайська преса вбачала швидко зростаючу загрозу втрати Тибету та Монголії.

Події 1911 р. дійсно виявилися фатальними для Цінської імперії, а також радикально вплинули на російську політику стосовно Зовнішньої Монголії. Спочатку звернення монгольської делегації за підтримкою до російських можновладців (серпень 1911 р.), а потім Сінхайська революція в Китаї (що розпочалась 10 жовтня) зумовили активну участь Росії у вирішенні “монгольського питання”. Ще влітку 1911 р. розпочинаються контакти Богдо-гегена з російським таємним агентом, штабс-капітаном Макушеком. Останній в цей час мешкав в Урзі, працюючи прикажчиком у російського купця Тимановича (також таємного агента Іркутського військового округу). Від імені останнього Макушек з товарами кілька разів відвідував палац Богдо-гегена, присипляючи таким чином пильність китайців. Відповідно посланці Богдо-гегена – лами спілкувались із Макушеком, заходячи до крамниці Тимановича ніби для закупок [РГВИА, 4256, 105]. Потім були тривалі переговори Богдо-гегена та його оточення з російськими урядовцями стосовно встановлення дипломатичних відносин між обома країнами, допомоги монголам у їхній боротьбі за самостійність, поставки зброї, що велась до проголошення незалежності Монголії.

На позицію російських дипломатів у цих переговорах суттєво впливали побоювання, що в разі відмови підтримати монгольський визвольний рух Росія втратить свою популярність серед монголів і буде приречена спостерігати, як Японія займатиме її позиції в Монголії. Так, російський посланник у Пекіні І. Я. Коростовець в серпні 1911 р. зазначав: “...відступивши від нашого привілейованого становища, ми покажемо, що не цінуємо це становище, й підбадьоримо всіляке прагнення зайняти наше місце, перш за все з боку Японії, якій ми дамо привід вважати такий спосіб дій за добровільну відмову від визнаного угодою превалювання наших інтересів” [Белов 1997, 121].

Російський посол у Токіо зазначав, що від початку китайської революції в Японії виникли такі настрої, що настав час, коли Японія має зібрати в Китаї плоди свого союзу з Англією (30 січня 1902 р.) та своїх угод з Росією та Францією (10 червня 1907 р.). Першим таким плодом стала саме Монголія [Марінов 1974, 118]. Відразу ж після того, як у січні 1912 р. в Барзі розпочались антикитайські виступи, японський уряд запропонував Росії проект конвенції по розподілу сфер впливу у Внутрішній Монголії. Згідно японського варіанту, до сфери впливу Японії входила майже вся Внутрішня Монголія на схід від лінії Калган – Урга. Японців цікавила найбільш заселена частина Внутрішньої Монголії – сучасні провінції Жехе та Чахар. Росія схвально зустріла японську ініціативу, проте запропонувала провести демаркаційну лінію по Пекінському меридіану. Японська сторона погодилась зі змінами, й 8 липня 1912 р. була укладена третя російсько-японська угода, таємна частина якої фіксувала розподіл сфер впливу у Внутрішній Монголії. Демаркаційна лінія між російською та японською сферами впливу, встановлена угодою 1907 р., була продовжена на Західну Маньчжурію та Внутрішню Монголію: розташована на схід від Пекінського меридіану частина Внутрішньої Монголії (значна частина провінції Жехе) була визнана японською сферою впливу, а частина, розташована на захід від цього меридіану, – російською сферою впливу [Международные... 1951, 198].

Треба зазначити, що російсько-японські домовленості здійснили суттєвий вплив на подальшу монгольську історію, зокрема на проблему об'єднання Зовнішньої та Внутрішньої Монголії. Підписані угоди вплинули на відмову Росії підтримати ідею створення “Великої Монголії”. Проте завдяки релігійному фактору японські та російські політики отримали суттєві важелі впливу на буддійські народи Центральної Азії. Так, вмiла тактика Росії як захисниці буддизму сприяла зростанню її популярності серед монгольських племен і зміцненню проросійської орієнтації монгольської еліти, хоча деякі князі та вищі лами Зовнішньої та Внутрішньої Монголії надавали перевагу контактам з Японією. Слід зазначити, що орієнтація на Росію у випадку Зовнішньої Монголії виправдала себе й допомогла монголам врешті-решт здобути незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

- Андреев А. И.* Буддийская святыня Петрограда. Улан-Удэ, 1992.
- Белов Е. А.* Россия и Китай в начале XX века. Русско-китайские противоречия в 1911-1915 гг. Москва, 1997.
- Белов Е. А.* Россия и Монголия (1911–1919 гг.). Москва, 1999.
- Герасимова К. М.* Ламаизм и национально-колониальная политика царизма в Забайкалье в XIX и начале XX веков. Улан-Удэ, 1957.
- Гурбадам Ц.* Суверенитет Монголии и внешние факторы // Монголоведные исследования. Вып. 3. Улан-Удэ, 2000.
- Даревская Е. М.* Сибирь и Монголия: очерки русско-монгольских связей в конце XIX - начале XX веков. Иркутск, 1994.
- Кузьмин Ю. В.* Монголия и “монгольский вопрос” в общественно-политической жизни России. Иркутск, 1997.
- Маринов В. А.* Россия и Япония перед первой мировой войной (1905 – 1914 годы). Очерки истории отношений. Москва, 1974.
- Международные... Международные отношения на Дальнем Востоке (1870-1945).* Москва, 1951.
- НАРБ.* Национальный архив Республики Бурятия. Ф. П-20, оп. 4, ед. хр. 100; ф. 92, оп. 3, ед. хр. 47; оп. 4, ед. хр. 3, 42.
- Попов А.* Россия и Тибет // Новый Восток, 1928, № 20-21.
- РГВИА.* Российский государственный военно-исторический архив. Ф. 2000, оп. 1, ед. хр. 4109, 4124, 4256, 6562, 7798.
- Селищев А. С.* Японская экспансия: люди и идеи. Иркутск, 1993.
- Шагдурова И. Н.* Очерки из истории развития общественно-политической мысли бурят в I четверти XX века. Улан-Удэ, 1999.
- Morozova I. Y.* Japan and its Influence towards Panmongolism and Panbuddhism // *International Journal of Central Asian Studies*. Vol. 4. 1999.
- Rupen R.* The Mongols of the Twentieth Century. Pt.1. Bloomington, 1964.